

Inscripties. Inschriften

Deze elegant uitgegeven, met een sobere grijsblauwe kaft gebundelde epigrammen krijgen nog een extra gedenkwaardige dankzij het achterin het boekje vermelde gegeven dat Paul Claes de cyclus *Inscriptions* van Fernando Pessoa vertaalde een eeuw na de bundeling in *English Poems* (1921). De vier korte inleidingen van de vertaler verschaffen de lezer gedoseerde informatie om het ongebruikelijke genre van deze inschriften tot zich te nemen.

Ten eerste staat Claes stil bij de naam – volgens de Romeinen is een naam een signaal: *nomen est omen* – en dat heeft niet alleen zin in de semantische context van grafinschriften, maar krijgt een speciale betekenis bij de Portugese dichter Fernando Pessoa (1888-1935), wiens naam in het Portugees ‘persoon’ betekent, en *persona* zo leert ons de vertaler is afgeleid van het Latijnse woord voor toneelmasker. Zoals bekend is Pessoa de uitvinder van een veelvoud aan personages die elk met hun eigen stijl schreven, en dat waren er minstens tweeënzeventig.

Pessoa, die van 1896 tot 1905 in Zuid-Afrika verbleef, was geschoold in de Engelse taal en zijn eerste heteroniemen, Charles Robert Anon (Anonymous, de Naamloze) en Alexander Search (die in juli 1907 zijn eigen grafinschrift zou schrijven) schrijven in het Engels. Na zijn terugkeer naar Portugal gebruikt hij het Engels in zijn baan als handelscorrespondent en voor zijn Engelse gedichten die in het teken staan van een vorm van decadentisme dat zich beroept op de antieke vervalperiode. De tweetalige auteur, die tijdens zijn leven in het Portugees slechts de dichtbundel *Mensagem* publiceerde – zijn literaire nalatenschap zal postuum gepubliceerd worden uit de kist met 27.543 documenten – verraste volgens Claes zijn tijdgenoten met de erotiek van *Epithalamium* (1913) en de homo-erotiek van *Antinous* (1915) en bundelde deze beide epische gedichten met een cyclus van veertien korte epigrammen, *Inscriptions* (1920), een drieluik dat in 1921 verscheen met de titel *English Poems*.

Voor deze grafgedichten liet de dichter zich inspireren door het zevende boek van de *Griekse anthologie*, een verzameling van in totaal meer dan 4000 antieke epigrammen. In dit deel lijkt de dode de voorbijganger direct toe te spreken, een procédé dat ook Edgar Lee Masters zou overnemen in zijn *Spoon River Anthology* (1915). Pessoa's *Inscriptions*, inschriften, imiteren volgens Claes echter geen bestaande epigrammen, maar laten zich leiden door de ‘algemene sfeer’ ervan. Deze is te typeren als een overheersend gevoel van ‘desillusie’ en hier komt Claes terug op de equivalentie tussen het Latijnse *persona* en masker: de inscripties verwoorden niet alleen Grieks pessimisme, maar ook Portugese melancholie: ‘Samen met Pessoa verzochten de doden dat hun leven geen echt leven was, maar een onwerkelijke droom. Zo spreekt het antieke masker met de stem van de moderne dichter’.

Claes maakt de lezer ook alert op de centrale stijlfiguur van de paradox, oftewel de verbinding van tegengestelden die volgens de vertaler deze veertien *Inscriptions* zo pregnant maken. Een voorbeeld hiervan is de laatste versregel in epigram VII, ‘Dreaming that I slept not, I slept my dream’, door Claes vertaald als: ‘Dromend dat ik niet sliep, sliep ik mijn eigen droom’. Claes staat ook stil bij het Engels van Pessoa, dat hij als ‘idiosyncratisch’ omschrijft, bij zijn hier en daar haperende metrum of onzuivere rijm: gaat het hier om de onhandigheid van een anderstalige of om de eigenzinnigheid van een vernieuwer, vraagt hij zich af. Als vertaler neemt hij de uitdaging op om zowel het algemene gevoel van desillusie over te brengen, als trouw te blijven aan de literaire procédés die de dichter

hiervoor heeft toegepast. Hij voegt dus een derde masker toe, dat spreekt met de stem van de hedendaagse vertaler en interpreet.

De tweetalige uitgave biedt de lezer de gelegenheid om niet slechts door te dringen tot de spitsvondigheden van het origineel, maar om de betekenis en vorm ervan te vergelijken met het vertaalde evenbeeld. Het eerste wat opvalt, is dat Claes in zijn vertaling vasthoudt aan de dichtelijke tekstenmerken van eindrijm, assonanties en stijlfiguren, en via deze literaire procedés de eigenheid van Pessoa's melancholische stem laat spreken.

Dit vergt enig aanpassingsvermogen van de leeshouding die vertrekt vanuit de muzikaliteit van de oorspronkelijke tekst en de speelsheid waarmee de dichter zijn onoplosbare tegenstellingen poneert, waardoor werkelijkheid, droom en sterfelijkheid continu door elkaar lopen zonder echter in elkaar op te lossen. De inzichten uit het rijk der doden zijn namelijk, ondanks hun onbestemdheid, door Pessoa heel precies uitgedrukt, en deze details gaan soms verloren wanneer de vertaler opteert voor het behoud van de vorm. De laatste twee versregels in I, 'Hope for the best and for the worst prepare./ The sum of purposed wisdom speaks in this' koppelen de illusie om verstandelijk grip te krijgen op leven en dood aan de enigszins bombastische formule van, letterlijk vertaald, 'de som van doelgerichte wijsheid'. De pretentie van het menselijke intellect die hieruit klinkt is minder pregnant in de vertaling: 'Ziedaar al wat de wijsheid zegt over ons lot'.

In Inschrift III vormen in het origineel 'I long looked down' in versregel 1 en 'life sight-sick' in regel 3 een verband via het zicht, dat eerst actief en daarna passief is. In dit gedicht pleegt de ik-persoon, een villabewoner, volgens Claes zelfmoord. Deze interpretatie legt hij ook in zijn vertaling van 'life sight-sick' met 'het leven moe'. Hij betreft deze toestand dus op het lyrische ik. Bovendien maakt hij de 'I' in de eerste versregel tot het onderwerp van 'Trok op een dag [...] mijn toog over mijn hoofd' in versregel 3. In het origineel blijft dit echter onbeslist doordat het de dag is – 'Then one day drew' – die, 'als een geheven vlerk' ('Like a raised wing') het hoofd bedekt. Dit simpele gebaar is 'the greatest thing' in het origineel, maar wordt 'het voornaamste werk' in de vertaling, nog een betekenisverschuiving die het levenseinde actief maakt, terwijl bij Pessoa dit simpele gebaar, dat geen menselijke interventie kent, groter is dan elke menselijke poging om zin te geven aan het bestaan, ook door dit te beëindigen.

Deze incompatibiliteit tussen de duur van het leven en het voorbijgaan der dingen enerzijds en het menselijke handelen en het duiden van gebeurtenissen anderzijds, wordt door Pessoa heel mooi tot uiting gebracht in epigram XII dat ik hier voluit citeer, omdat dit ook zo'n prachtig voorbeeld is van die onoplosbare tegenstellingen die kenmerkend zijn voor Pessoa's ironische dichtstijl:

'Life lived us, not we life. We, as bees sip,
Looked, talked and had. Trees grow as we did last.
We loved the gods but as we see a ship.
Never aware of being aware, we passed'.

In de vertaling wordt dit:

'Wij leefden niet, wij zijn geleefd. Als bijen nippen,

Blikten en spraken wij. Bleven als bomen staan.
De goden waren ons niet liever dan een schip en
We zijn zonder onszelf bewust te zijn vergaan’.

Claes is er uitstekend in geslaagd om het eindrijm te behouden, zelfs de hapering hierin, de cadens van deze spraakzang en de wederkerige verbanden van betekenissen die vervat zijn in het begin en in de conclusie van het gedicht: de spanning tussen doelgerichtheid en doelloosheid die beslist wordt door de dood, of niet eens, die wordt opgeheven door het verstrijken van de tijd. Pessoa gebruikt hiervoor het contrast tussen de natuurlijke doelgerichtheid van de natuur, bijen die honing verzamelen, een boom die groeit, en de zinloosheid in dit universum van de mens, wiens nippen willekeurig is en wiens verblijf op aarde slechtst duurt in de tijd. Hetzelfde idee ligt vervat in de vergelijking tussen geloof in transcendentie (het liefhebben van de goden) en de horizon waarlangs we een schip zien passeren, waarbij verticale zingeving wordt vervangen met horizontale verplaatsing van betekenis zonder dat deze zich in iets verankert. Deze filosofische gedachte is minder tastbaar in de vertaling, waarin de vergelijking met ‘dan’ wordt opgelost, terwijl bij Pessoa de goden en het schip losstaande begrippen blijven.

Deze bespiegelingen willen niets afdoen aan de kwaliteit van de vertaling, die in onder andere *inscription* XI zeer verrijkt is: zie bijvoorbeeld hoe treffend de F/V assonantie is behouden in de eerste versregel: ‘I for city’s want fought far and fell’ – ‘Ik vocht en viel ver van mijn vaderstad’. De hardvochtigheid van de dood in epigram VIII waarin een vijfjarig kind spreekt klinkt in vertaling even schrijnend als in het origineel: ‘No god spared, or fate smiled at, so/ Small hands, clutching so little round’ – ‘Geen god ontzag het, geen lot lachte naar het ding/ Dat met zijn kleine handjes klauwde in het rond’. De verschillen tussen de Engelse en de Nederlandse versie maken je eerder nog bewuster van de handvaten die Claes in zijn inleiding de lezer had aangereikt. Wellicht is het toegestaan dus om nog een vierde masker toe te voegen, dat van de stem van de lezer, die zich als een bij laaft aan de veelstemmigheid van deze laconieke grafgedichten.

Fernando Pessoa: Inscripties. Inschriften. Engelse epigrammen ingeleid en vertaald door Paul Claes, Vleugels, Bleiswijk 2021, 45 p. ISBN 9789493186361

© 2021 | MappaLibri